

З ІСТОРІЇ РАДІОЛОГІЇ

Сергій Петрович Григор'єв – пошуки істини

(до 135-річчя від дня народження)

Sergiy Petrovych Grygoriev: search for truth
(to 135th anniversary of birthday)

С.П. Григор'єв. Невідомий фотознімок.
Публікується вперше

Сергій Петрович Григор'єв — засновник української рентгенології і Української рентген-академії, яка була названа його ім'ям, відомий наприкінці ХІХ — початку ХХ століття як практикуючий лікар, талановита особистість, наділена технічними здібностями, знаходив щире захоплення серед земляків. Він приносив заслужену славу своїй державі і далеко за її межами.

Скупа на факти біографія відомого лікаря-харків'янина містила свідомо спотворені та приховані факти. Необхідно було з'ясувати мотиви такого становища та обставини, що спонукали до цього. Нам видавалося за потрібне проаналізувати нову біографію вченого в контексті тих історичних обставин, які на той час існували і могли пролити світло на справжній життєпис С.П. Григор'єва.

На початку нашого дослідження [1] ми володіли різними датами народження лікаря, майже відсутні були будь-які згадки про сім'ю (за винятком коротенької інформації в одному із документів сестри доктора Григор'єва Віри

Петрівни Григор'євої, що у нього були дружина і донька, про долю яких у кінці 30-х років вона нічого не знала). Що ж до місця народження та проживання, нам стала відома адреса: вулиця Дмитрівська, 29, а ще згадана сестрою у різних варіантах вулиця Сумська, 16 (Карла Лібкнехта, 16).

Про родину із того ж джерела нам відомо, що Сергій Петрович мав три сестри: Віру, Любов і Софію. Зовсім відсутні були факти про батьків лікаря тощо.

На початку пошуку було більше питань, ніж відповідей, до того ж вони з'являлися в міру отримання будь-якої інформації, а надходила вона несподівано надзвичайно швидко, залишаючи все менше і менше «білих плям» у біографії талановитого лікаря.

Земляки доктора Григор'єва в котрий раз переконують найзапекліших скептиків, що мають право на правду про справжніх творців історії Харкова і що вміють кидатися на поміч у пошуках істини. Зрештою їх виявляється стільки, що, здається, половина мешканців міста тим чи іншим чином, гортаючи сторінки історії Харкова, заповнюють мозаїку життя родини Григор'євих якимись фактами та даними. Хтось щиро і професійно, хтось зневажливо і скептично, але, зрештою, ми — люди, і якщо доля і справи доктора Григор'єва дали змогу перетнутися нашим уподобанням — на те Боже провидіння, за що лишається лише дякувати.

Приступаючи до документальної розповіді про доктора Сергія Петровича Григор'єва, свою розповідь ми доповнимо його рідкісними фотографіями, унікальними документами, власними науковими працями С.П. Григор'єва, спогадами про нього та відгуками сучасників після його смерті.

У величезній бібліотеці С.П. Григор'єва були унікальні видання, як вітчизняні, так і зарубіжні

С.П. Григор'єв. Невідомий фотознімок.
Публікується вперше

наукові медичні праці. Зібрання книг вченого поклато початок бібліотеці інституту медичної радіології. Два власних рентген-кабінети вдова доктора Григор'єва передала тодішній рентгенологічній академії (нині — ДУ Інститут медичної радіології ім. С.П. Григор'єва НАМН України), чим поповнила обладнання нового медичного закладу, частина власних меблів доктора Григор'єва і донині зберігається в інституті та в музеї Харківського національного медичного університету. Деяко з книжкового скарбу лікаря було розпорошено у 1938 році після арешту та розстрілу його дружини Поліни Мусіївни. Загалом після війни в інституті не стало й музею, де зберігалася рука лікаря...

Свій пошук ми почали з наукової праці Д.І. Багалія та Д.П. Міллера «История Харькова за 250 лет его существования (1655—1905)...» [2], в якій намагалися відшукати бодай якусь згадку про Сергія Петровича Григор'єва, але це наукове джерело не подавало жодних фактів про нього. Однак там наводилося прізвище Григор'єва, людини, яка була ремонтером у 50-60 роках ХІХ століття, та ще одна згадка майже того часу — про благодійника 2-ї гімназії Харкова Григор'єва. До цього джерела довелося звертатися кілька разів, щоб зрозуміти значення поданих фактів [3].

Спеціалістам філологам відоме таке поняття як «архаїзми», тобто втрачені з часом значення слів, які вийшли з ужитку. Слово «ремонтер», на наш погляд, виглядало таким чином — людина, яка щось ремонтувала. Саме ця обставина певний час ставала перепоною для до того, щоб дізнатися справжній сенс слова. Отже, за «Великим тлумачним словником сучасної української мови» [4], ремонтер — офіцер дореволюційної армії, який займався закупівлею коней.

Ми уважніше вдалися до вивчення згаданого у покажчику прізвища Григор'єв. На нас чекала несподіванка. «Конная ярмарка на Троицкой была в 20 и 30-х годах и даже до 50-х (ХІХ ст.) несравненно значительнее теперешней и едва уступала знаменитым: Роменской, Вознесенской и Лебединской. Приводили на продажу лошадей лучших конных заводов, которыми в те времена изобиловала Южная Россия и на улучшение которых помещики прилагали особенные старания. Большая часть коннозаводчиков — кавалеристы украинского военного поселения, с молодых лет присмотревшиеся к лошадям... На Харьковскую конную ярмарку стекались отовсюду ремонтеры, не только русские... Из числа тогдашних ремонтеров особенно выдавался Григорьев, слывший авторитетом по своей опытности, составивший себе хорошее состояние лошадыми. Он был ремонтером Поселенного Украинского корпуса» [5].

Наступна згадка про харків'янина Григор'єва зустрілася в контексті благодійності, що стосувалася 2-ї харківської гімназії, яка діяла з 1841 по 1904 рік. «В конце 1876 года при гимназии учреждено Общество попечения о нуждающихся учениках... при Харьковской Второй гимназии, состоят следующие пожертвованные капиталы:...3) Григорьева — 10.000 руб. на тот же предмет одному из учеников гимназии благородных родителей, беднейшего сословия, преимущественно из военного звания» [6].

Нові факти підштовхували до припущень, що офіцер царської армії міг бути батьком лікаря, адже соціальне походження Сергія Петровича Григор'єва та його сестер постійно викликало сумніви. Нам потрібно було з'ясувати, яке

відношення мав ремонтер Григор'єв до об'єкта нашого дослідження — С.П. Григор'єва, адже в офіційній біографії він значився сином «бідного ремісника». Та кілька обставин із біографії лікаря, м'яко кажучи, виглядали дивними на той час. Син бідного ремісника, який по закінченні університету мав 2 рентген-кабінети, унікальну бібліотеку тощо.

Пошуки велись у різних напрямках, одним із яких був обласний державний архів Харківщини, який теж не одразу надав потрібні документи, але вже те, що ми отримали, було справжнім відкриттям і додавало сили для подальших розвідок.

Наші пошуки щодо вулиці Сумської, 16, довгий час не мали жодного успіху. Тоді було вирішено переглянути документи, які могли стосуватися медичної діяльності С.П. Григор'єва. Саме у цьому напрямку натрапили на метричну виписку із церковної книги, диплом доктора С.П. Григор'єва та інші важливі документи.

У метричній книзі Хрестовоздвиженської (Мироносицької) церкви за 1875 рік у першій частині про тих, хто народився, під №108 знаходимо: «1875 року 20 вересня народився, а хрещений 25 вересня, Сергій, батьки його: Харківський купець Петро Михайлович Григор'єв і законна його дружина Олександра Іванівна, обоє православні...» [7]. На сьогодні цієї церкви в Харкові немає — знищена в 30-х роках ХХ століття. На її місці розташовано парк Комсомольської слави, а ще відомий багатом «Дзеркальний струмінь». Про підвали зруйнованої церкви Жінок мироносиць йдеться у романі Івана Багряного «Сад Гетсиманський». Поблизу церкви в середині ХІХ століття розташовувався український постійний помісницький полк.

Наступним документом, що проливав світло на походження Сергія Петровича Григор'єва, був диплом про закінчення Імператорського Харківського університету в 1899 році. В цьому документі зазначалося зокрема про те, що «Сергій Петрович Григор'єв, **син цехового** (авт. виділення), віровизнання православного, який народився 20 вересня 1875 року, надзвичайно задовільно (**відмінно** — авт. виділення) закінчив його». Потім перелічуються дисципліни, які опанував Сергій Петрович і зазна-

чається, що «16 жовтня 1899 року п. Григор'єв, на засіданні медичної випробувальної комісії удостоєний ступеня лікаря із відзнакою» [8]. Про цю обставину ми також знаходимо в статті Є. Русанової та К. Русанова «Життя С.П. Григор'єва: питання залишаються» [9]. Однак автори, звертаючи увагу на дату народження вченого, обходять увагою його соціально походження, а саме воно, на нашу думку, і може пояснювати причину спотворення біографії С.П. Григор'єва.

Ми звертаємо увагу на ту обставину, що у дипломі мова йде про те, що Сергій Петрович син цехового. Мабуть, ця обставина згодом послужила підставою, щоб у його біографії з'явився хибний факт походження — ремісника, тобто цехового майстра, що є також одним із понять. Нічого не лишалося на той складний час, як додати ще й бідного ремісника. І тут на допомогу нам приходять знову «Великий тлумачний словник сучасної української мови» [10]. Серед значень слова «цеховий» знаходимо — замкнений у межах своєї групи, свого гуртка, фаху».

Отже, ми маємо підстави твердити про те, що Сергій Петрович Григор'єв походив із сім'ї харківського купця. І ця обставина дає відповідь на багато питань із біографії доктора.

До речі, значно пізніше ми отримали документ, що безпосередньо вказував на становище батька С.П. Григор'єва. Це була дарча на будинок на вулиці Сумській, 16, оформлена на купця 2-ї гільдії Петра Михайловича Григор'єва вперше у листопаді 1869 року, а наступна — в 1887 році [11]. Отже, він був поважною, досить забезпеченою людиною, адже мав на той час будинок із прилеглими господарськими приміщеннями в центрі міста.

Серед документів, що стосувалися безпосередньо доктора С.П. Григор'єва у дореволюційний час, був «Формулярний список о службе сверхштатного ординатора Харьковской городской Николаевской больницы, лекаря Сергея Григорьевеа», укладений у березні 1904 року [12]. Там знову повідомляється про те, що С.П. Григор'єв народився 20 вересня 1875 року і був сином купця.

Після закінчення університету у 1899 році Сергій Петрович Григор'єв став самостійною

людиною, придбав власний рентген-кабінет, який розміщувався по вул. Дмитрівській, 29, займався приватною медичною практикою, водночас присвятивши себе вивченню рентгеноскопії. Він завідував рентген-кабінетом лабораторії загальної та експериментальної патології Харківського університету, а з 1901 року — ще й був позаштатним лікарем Миколаївської міської лікарні.

Як відомо, «вже 1898 року для терапевтичної пропедевтичної клініки Харківського університету, очолюваної професором М.М. Ломиковським, було придбано апарат Рентгена, яким широко користувалися й інші клінічні відділення як з діагностичними, так і з терапевтичними цілями. У 1902 році кабінет при факультетській хірургічній клініці (керівник професор Л.В. Орлов) поповнився всім необхідним для «рентгенізації» і рентгенографії [13]. Нова справа припала до душі молодому талановитому лікареві. «Широкі знання фізики та техніки для рентгенівських променів у поєднанні з досвідом у клінічній медицині дали можливість С. П. Григор'єву серйозно зайнятися клініко-анатомічними дослідженнями та експериментами. Все це дозволило йому за короткий час висунутися до числа неординарних діагностів, які віртуозно засвоїли, незважаючи на недосконале обладнання того часу, рентгеноскопічну і рентгенографічну техніку дослідження», — писав красномірський вчений А.А. Лагерь у своїй статті, присвяченій столітньому ювілею С.П. Григор'єва [14].

До загальновідомих сторінок із життя доктора С.П. Григор'єва нам вдалося додати кілька нових, зокрема, ті, що стосувалися його приватних справ. Окрім того, що 1901 рік ознаменувався для Сергія Петровича постійним працевлаштуванням у Миколаївській міській лікарні Харкова, в його приватному житті теж відбулися зміни: з'явилася дружина Поліна Мусіївна Крамаренко. Це була одна із трьох сестер Крамаренко із сім'ї полтавського поміщика. Про це стало відомо зі статті Миколи Павловича Беруса [15]. Розповідаючи про рід Рахманінових, автор згадує, що один із його представників, а саме «Микола Іванович Рахманінов (1859—1921) ...був одружений на Олександрі Мусіївні Крамаренко. Сестра Олександри Крамаренко

Поліна Мусіївна була одружена із відомим харківським лікарем-рентгенологом Григор'євим Сергієм Петровичем. Інша сестра, Євдокія Мусіївна, теж була одружена з лікарем Масловським Олександром Миколайовичем».

Про те, що Григор'єв мав ще й доньку, ми мали скупі факти із «Персональної справи Віри Петрівни Григор'євої», яка повідомляла про це в особовій справі у 1939 році: «У Григор'єва залишилася ще дружина і донька, які теж отримують персональну пенсію (де вони перебувають, Григор'єва В. П. не знає)» [16]. Отже, перед нами було завдання дізнатися про подальшу долю сім'ї С. П. Григор'єва. Адже до цього жодних відомостей не існувало, завдання було не з легких.

Свій пошук ми почали із вулиці Дмитрівської, 29. У кінці ХІХ — на початку ХХ століття район сучасного Полтавського шляху (а тоді вулиця Катеринославська) вважався майже центром міста і відігравав помітну роль у житті харків'ян. По вулиці Благовіщенській, неподалік від театру оперети, розташовувалася Олександрівська лікарня з її уславленими лікарями, відома демократизмом церква Дмитрія Солунського, банки та інші установи. Про те, що рентген-кабінет доктора С.П. Григор'єва розміщувався за адресою вул. Дмитрівська, 29, ми дізналися з першого документа, який потрапив до нас, це був «Журнал оценки участка №35 за 10 марта 1914 года» [17], де було описане майно, його склад та дохід. У 2-му розділі «Склад та валова дохідність будівель, що підлягали обкладанню, приміщення та їх склад» йшлося про те, що на 2-му поверсі у квартирі №12 у кімнатах мешкав Григор'єв на загальній площі 118, 76 куб. сажнів, розміщувався рентген-кабінет, десять кімнат для помешкання, чепурня тощо. «Виписка із списку мешканців будинку №29/34 по вул. Дмитрівській та Конторській від 12.09.1922 року» [18] повідомляла про те, що серед них була вдова лікаря Поліна Мусіївна Григор'єва, 48 років, та курсистка Надія Сергіївна Григор'єва, 20 років. Отже, це дало підставу вважати, що вона народилася в 1902 році.

Згадка про відомого лікаря С. П. Григор'єва міститься у спогадах Галини Миколаївни Платонової, дружини відомого лікаря-психіатра Костянтина Платонова, яку наводимо вперше.

У тексті йшлося про дружину Сергія Петровича — Поліну Мусіївну Григор'єву, тож знаходимо: «...ее муж, энтузиаст науки. Первый харьковский врач-рентгенолог Григорьев, потерявший в обращении с еще мало изученными х-лучами несколько пальцев (я помню его руки!) иногда бывали у Рахманиновых» [19].

Таким чином, нам вдалося з'ясувати, що в останнє десятиліття XIX сторіччя Сергій Петрович жив повноцінним життям, сповна віддаючись улюбленій лікарській справі, науковим пошукам та забезпечуючи родину всім необхідним для існування. Мотивом, на нашу думку, до спотворення реальних фактів біографії, було жертвоне служіння обраній справі та людям, а також сподівання, що нова влада сприятиме розвитку науки. Проте історичні реалії, що спіткали Харків, родину Григор'єва та й самого вченого, на початку XX століття, карколомно змінили як долі окремих людей, так і долі цілих поколінь, яким довелося дуже часто розплачуватися за ці зміни життям.

Література

1. Немировська Н. Г. З пожовтілих сторінок «Справи...» // *Медична газета*. — 2008. — № 24. — С. 6–7.
2. Багалий Д. И. и Миллер Д. П. «История Харькова за 250 лет его существования (1655–1905)». *Историческая монография: В 2-х т.* — Т. 2. — Харьков, 1993. — 982 с.
3. *Указатель имен, поминающихся в книге Д. И. Багалия и Д. П. Миллера «История Харькова за 250 лет его существования (1655–1905)».* — Т. 2. — Харьк. Гос. Науч. б-ка им. В. Г. Короленко, Нар. Укр. акад. — Харьков., 2002. — 158 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К.: Ірпін'я ВТФ «Перун», 2007. — С. 1213.
5. Багалий Д. И. и Миллер Д. П. «История Харькова за 250 лет его существования (1655–1905)». *Историческая монография: В 2-х т.* — Т. 2. — Харьков, 1993. — С. 503.
6. Багалий Д. И. и Миллер Д. П. «История Харькова...». — С. 676.
7. Державний архів Харківської області. ф4 — 144 — 1058 — а. 12.
8. Державний архів Харківської області. ф4 — 144 — 1058 — а. 11.
9. Русанова Е., Русанов К. *Життя С. П. Григор'єва: питання залишаються* // УРЖ. — Т. XVII, вип. 2. — С. 239–241.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К.: Ірпін'я ВТФ «Перун», 2007. — С. 1582.
11. ДАХО, фр — 1163, оп. 2, 2416, с. 90, 90 об.
12. *Формулярный список о службе сверхштатного ординатора Харьковской городской Николаевской больницы, лекаря Сергея Григорьева.*
13. Пилипенко М. І., Артамонова Н. О., Бусигіна Н. О. *До історії розвитку медичної радіології в Україні (перше десятиріччя: 1896–1906 рр.)* // УРЖ. — 1993. — Т. I, вип. 2. — С. 129.
14. Лагеръ А. А. *Видный деятель отечественной рентгенологии (К столетию со дня рождения С. П. Гри-*

горьева) // *Клиническая радиология*. — 1979. — № 2. — С. 70.

15. Берус Н. П. *Рахманиновы на Слобожанщине* // *Культурна спадщина Слобожанщини. Історія родин та генеалогія*. — С. 109–111.
16. *Справа Персонального пенсіонера Григор'євої Віри Петрівни.*
17. *Журнал оценки участка № 35 за 10 марта 1914 года.*
18. *Виписка із списку мешканців будинку № 29/34 по вул. Дмитрівській та Конторській від 12.09.1922 року.*
19. Платонова Г. Н. *Мои воспоминания. Рукопись*. — Харьков, 1986. — С. 17.

Н. Г. Немировська,
редактор «Медичної газети», Харків

Надходження до редакції 18.02.2010.

Прийнято 20.02.2010.

Адреса для листування:

Немировська Ніна Григорівна,
вул. Танкопія, 5, кв. 63, Харків, 61060, Україна,
e-mail: Medred_2000@mail.ru